



*Una passejada
per Albalat*



Portada: foto aèria d'Albalat de Javier Escoms

Text: Emili Moscardó Sabater

Edita: Ajuntament d'Albalat de la Ribera

Fotografies: Ajuntament d'Albalat de la Ribera i Emili Moscardó Sabater

Disseny: Publica'm

Correcció: U i DOS Serveis lingüístics

Imprimeix: Litolema

Albalat, 2014

Depòsit legal: V-2984-2014

Contacte: 962 49 05 00



Presentació

3

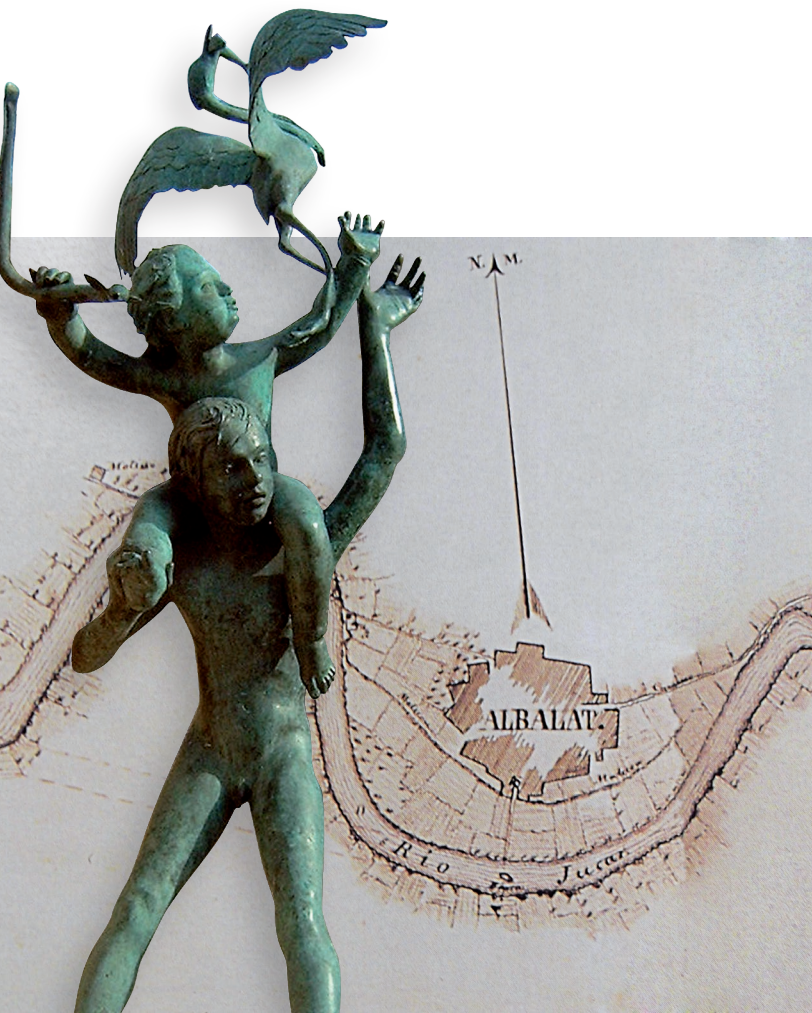
Aquesta guia de butxaca naix d'un desig de coneixença, difusió i valoració de les particularitats patrimonials del terme municipal d'Albalat de la Ribera. Amb un treball previ de catalogació, xafada a peu de camp i estudi, s'han fet un conjunt de fitxes models que apleguen part de la riquesa historicoartística d'aquesta localitat riberenca del Xúquer. Fugint d'obres d'entrada indigeribles, s'ha volgut plasmar, d'una manera amena i fàcil, les diverses investigacions i estudis en una ruta urbana que mostra al visitant allò més interessant d'un patrimoni proper que sol passar desapercbut. La nostra passejada discorre deambulant pels carrers de la vila mitjançant un recorregut circular de baixa densitat en el qual el visitant gaudirà d'un altre tipus d'experiència cultural. S'explica què hi havia fa segles i el perquè de la fisonomia de l'Albalat actual. Observant carrers, façanes i indrets veurem com els veïns s'adaptaren als nous temps històrics i crearen una identitat pròpia marcada a foc pel riu. Amb eixida i arribada a la plaça de la Cort, el visitant gojarà d'una passejada pels carrers més importants de la localitat, i podrà observar els detalls patrimonials que ajuden a





4

explicar la història secular d'Albalat. Edificis, monuments, places, detalls arquitectònics, efemèrides i històries documentades en pergamins i papers endinsen el vianant en una altra visió diferent a la dels manuals d'història, tediosos sovint. S'ha planificat una sèrie de postes o parades en l'itinerari que ajuden a visualitzar, explicar i entendre els diversos elements patrimonials més importants. Tot el treball ha sigut desenvolupat per l'àrea de Cultura de l'Ajuntament d'Albalat per poder valorar la riquesa patrimonial local. En definitiva, una ruta apta per a tota classe de públic que pretén demostrar que la cultura d'un país comença valorant-ne l'especificitat dels pobles. Aquesta aportació a la cultura local i comarcal es fa necessària davant d'una globalització ferotge que esborra aquestes particularitats.



Apunts d'història local

5

Les excavacions arqueològiques que es van fer a la partida de la Vint-i-huitena en els anys noranta del segle passat han evidenciat el poblament humà en la planura d'Albalat des d'inicis del primer mil·lenni abans de Crist, en forma de cabanes i ceràmica feta a mà. Assentament que es va consolidar en forma de poblat, corresponent a la cultura ibera, que se servia de la poca alçària del tossalet de l'Alter per a protegir-se del proper riu Xúquer, el famós Sucre de les fonts romanes, i també de les terres marjalenques del voltant.



Amb la romanització pareix que aquest assentament indígena va esdevindre, com sol ocórrer en la gran majoria de les àrees d'influència de les ciutats romanes, una granja o finca que explotaria l'espai immediat. Aquestes finques solien estar formades per una gran quantitat de terres dedicades al conreu de la trilogia mediterrània (vi, oli i blat) amb una producció dirigida a l'exportació via port, com ara pel proper *Portus Sucronem* (Cullera), on s'han localitzat magatzems per a guardar els productes que venien del camp i que també venien per mar des de regions tan llunyanes com el Pròxim Orient. A més de la terra conreable, uns edificis poblaven la finca, com és l'espai de residència del propietari i dels esclaus o treballadors, i els edificis per a produir i guardar els productes agrícoles conreats en

la finca, i els espais per allotjar els animals de faena i de consum. La localització de l'assentament humà en la zona podria ser degut al fet d'estar sobre un tossalet lliure de la zona inundable del curs fluvial. O al possible fet de poder travessar el riu per un gual, notícia que Estrabó (segles I aC - I dC) anomena sobre el Xúquer, però que no diu exactament on.

Pel que fa al món baix imperial o tardoromà, només sabem de l'activitat del *Portus Sucronem* amb l'arribada de materials des d'Àfrica i Síria-Palestina, i de l'activitat dels magatzems i la producció de salsa de peix.

El moment cronològic o cultural següent és el de la situació prèvia a la conquesta catalanoaragonesa de 1239. El *Llibre dels Fets* conta diversos fets ocorreguts l'any 1233, previs a la caiguda de València:

«...carregàrem les nostres atzembles [bèsties de càrrega], i trobàrem la nostra algara [incursió de la cavalleria] a la Ribera del Xúquer. I anàrem a Albalat, i hi estiguérem quatre dies», «l la terra era tan somoguda que no hi poguérem prendre sinó seixanta sarraïns, en tota aquella cavalcada. Però trobàrem molt d'ordi i gallines; i hi carregàrem d'ordi les bèsties, tant com en podien portar. I passàrem pel pont de Quart, i ens tornàrem a Borriana en tres dies.»

«I, quan menys ens ho pensàvem, ens digueren que l'infant [Pere] havia passat per un gual, més avall de Segairent [antic poblat al terme d'Albalat], i se n'havia anat a Corbera, i amb ell anaven uns vint-i-cinc o trenta homes a cavall.»



A falta d'intervencions arqueològiques que ens ajuden a demostrar-ho, pareix que la futura vila d'Albalat hauria pogut tindre una, dos, o fins i tot tres alqueries o assentaments musulmans. Això es pot desprendre de la gran quantitat de sarraïns en les incursions esmentades, i també pel fet que hi haja tres topònims en la zona com Albalat, Segreny i Pardines, que esdevingueren assentaments a partir de la conquesta o immediatament després, més que segur per la possible presència prèvia d'estructures d'hàbitat andalusines. De més a més, la paraula *Albalat* pareix d'origen àrab, amb el prefix *al* que significa 'el', i la paraula *balat*, que significa 'camí'. Aleshores, Albalat seria *el camí*, però referint-se concretament al gual, és a dir, a la zona d'un riu (en aquest cas el Xúquer) en què l'aigua és prou baixa i el fons prou bo perquè s'hi pugui passar caminant. Pareix, però, que el pas no era fàcil sinó que s'utilitzava l'ajuda d'una barca o barcaça de grans dimensions que després apareix documentada en el període baixmedieval i subjecta a senyoria o pagament.

Pel que fa a la mesquita que tota alqueria devia tindre, és probable que l'actual església de Sant Pere Apòstol es fera sobre l'antic temple andalusí. Així ho demostraria l'orientació del temple, amb el costat que dona a la plaça de la Cort mirant cap al sud-est, tal com devia anar el mur de l'alquible que contenia el mihrab o altar principal. I és que és ben cridanera la posició del temple parroquial respecte a la disposició dels carrers del poble, factor que ens podria parlar de l'edificació del temple cristià aprofitant les parets d'una antiga edificació musulmana tipus mesquita.

Jaume I conquesta Albalat en 1239 i hi estableix en 1254 tres-cents cavallers catalans, encara que la vila roman en mans de la corona. En morir va passar a mans del rei Pere III el Gran i després al germà, Alfons III el Franc o Lliberal. L'un i l'altre moririen sense fills i la corona passà al rei Jaume II el Just, monarca que va ser qui va vendre Albalat en 1292 al matrimoni format per Constança d'Anglesola i Pere de Benviure. És el moment en el qual es desmembra la parroquia i assentament de Pardines d'Albalat (any 1316) i es comença a bastir l'hospital amb terres donades per ells. Foren qui finançaren les séquies per a poder regar els termes d'Albalat i Segreny des de la séquia reial d'Alzira, bastida l'any 1264. Heretà després el seu fill, Gonçal Garcia, que morí en 1344 amb la conseqüent tornada d'Albalat a la Corona, sent rei Pere IV el Cerimoniós.

El segle XIV és el de la crisi al Regne de València i pareix que la falta de pobladors és la que va motivar que es concedira en 1330 franquesa als fills i habitants d'Albalat per retindre l'escassa població salvada de la fam i la pesta. Pere IV ven Albalat ràpidament a Pere Maça Cornell de Liçana en 1345, qui va poder executar el reg de les terres amb la séquia reial en 1393. La seua filla, Ysabel Maça, es va casar amb Ximén Pérez de Corella i en 1425 ja eren senyors d'Albalat, i a partir de 1445 també senyors de Cocentaina. Van obtenir privilegi reial d'Alfons d'Aragó per a traure una séquia del riu dels Ulls per a regar Pardines.

L'any 1472, Ferran el Catòlic concedí el privilegi de celebració de mercat cada dimarts. En 1494 es ven Albalat al comte de Carlet, Gaspar de Castellví, amb el dret de la barca i el drets de la séquia del riu dels Ulls i de la séquia reial. En 1510, Albalat passa a mans de Maria Enríquez, duquesa de Gandia, en nom del seu fill menor Joan de Borja. Els habitants tenen obligació de pagar en ordi el dret de barcatge i qui no collira ordi hauria de pagar-ho en diners. És el moment en el qual documentalment veiem reflectides tota la sèrie de regalies medievals que pertanyien al senyor, com la tenda, la fleca (forn de pa) i la taverna, entre els privilegis propis de la vila.

L'època moderna és una bona època per al poble. Es dona eixida a la séquia de Setze Pams a l'Albufera; funcionen dos molins, un arrosser i un fariner; comença a fer-se arròs a la partida del Morelló; es parteixen les terres de la marjal per a deixar unes



en guaret i altres conreades. El 1644, la Universitat d'Albalat va comprar la casa de Jaume Exea per a construir la nova Casa de la Vila, l'actual, que disposava d'arxiu, dos presons, diverses sales de reunions i carnisseria, entre altres estances. D'aquest edifici encara es conserven restes estructurals i decoratives dels segles XVII i XVIII.

En 1664, el senyoriu passa a mans dels comtes de Sallent, per a, en 1781, comprar-lo el baró de Bèlgida, Vicente Belvís de Moncada i Villalba; restà almenys en la seua família fins a 1814, moment de les revolucions lliberals en el país. És el moment d'obertura del poble en tots els aspectes, amb la construcció de carrers fora murs, canviant les estretors i tortuositats medievals per les noves línies rectes i amplàries marcades pel progrés, com la gran via del País Valencià. Amb el benestar es construeixen edificis propers al poble que acabaren absorbits per la trama urbana, com l'antic escorxador municipal, començat en 1850 i acabat en 1901 pel famós arquitecte del modernisme Lluís Ferreres. En 1903 es bastia el mercat municipal amb plànols d'un altre arquitecte modernista amb exemples excel·lents construïts a l'eixample de València, Manuel Peris Ferrando. En aquella època, el famós arquitecte suecà Bonaventura Ferrando Castells construï el Xalet a l'entrada del poble. Finalment, en 1917, i gràcies a l'actuació del diputat suecà a les Corts de Madrid, Manuel Peris Mencheta, es va construir el pont de ferro al riu Xúquer.





Passejada pel nucli històric d'Albalat

10

1. La plaça de la Cort

Som davant d'un espai dinàmic, centre veritable de congregació de la comunitat local, des dels primers cristians que arribaren en el segle XIII fins a l'actualitat. Envoltada per l'església al nord, per la casa abadia a l'est, per diverses cases pel sud i per la Casa de la Vila per l'oest, s'obria cap a la marjal gràcies al portal que s'enderrocà en 1693, data de començament de la construcció del nou temple parroquial. Església que va substituir l'antic temple cristià medieval, suposadament una església de conquesta amb els característics arcs diafragmàtics, la qual fou enderrocada, i que es bastí amb una nova planta i un nou ordre arquitectònic i estilístic, un barroc tardà.

Al bell mig de la plaça hi ha una obra de Manuel Boix, artista de l'Alcúdia, en què realitzà una esplèndida simbiosi entre l'ésser humà i l'omnipresent aigua del terme. L'ancestral Xúquer, creador i destructor de vida i paisatge, conviu amb una sèrie d'ullals que fan florir de vida el terme, amb una flora i fauna ben rica. Per a cons-



11

truir l'obra s'hi van dur a terme unes excavacions arqueològiques del subsòl, i s'exhumaren un conjunt de tombes amb les corresponents inhumacions soterrades. Aquestes restes corresponien al fossar característic que acompanyava o s'adossava a les esglésies baixmedievales, substituït pel nou fossar bastit en el XVIII amb la nova església, però situat darrere del temple, a l'est. Amb les noves ordenances de darreries del XVIII, els cementeris es traslladen als cementeris actuals fora del nucli urbà. Al voltant del temple es basteix la Casa de la Vila, amb la llotja típica en la planta inferior, amb un conjunt d'arcades que formen espais amples on deambular i tractar temes importants de la comunitat. En tenim empremtes: diverses arcades amagades en l'obra de l'edifici a primeries del segle XX i recuperades en la darrera intervenció de finals del segle XX.

De primeries del segle XX, aprofitant el corrent artístic del modernisme i l'eclecticisme, tenim diverses façanes que donen a la plaça, com les de la Casa de la Vila i adjacents. La de la Casa de la Vila destaca per l'equilibri en les proporcions i obertures, amb diverses finestres amb reixes de ferro forjat. La planta superior se separa de l'anterior mitjançant una motlura d'obra en forma de faixa que actua alhora de trencaigües, decorada en els extrems amb una garlanda en forma de cor. Quatre mènsules a manera de peanyes amb peus de trígüls sostenen un balcó amb barana de cinc trams de balustrades en forma de columnes galledades amb cornisa motlurada. Decorant les arestes de la façana, dos fileres de rectangles en relleu puguen en altura fins a la faixa formada per motius de garlandes i flors en relleu, amb el detall en la cantonera d'un cap de felí de la boca del qual ixen motius vegetals i del cap li penja un filet amb dos flors trifoliàcies. Com a remat de tot el conjunt hi ha un acroteri format per quatre pilars, coronats amb hídries arrodonides de co-





bertura piramidal, els quals delimiten unes balustrades. Al centre de tot, hi ha un frontó decorat amb garlandes i motius de felins amb un medalló amb la llegenda AYUNTAMIENTO DE ALBALAT DE LA RIBERA, i amb la paraula POPULAR esborrada després de la Guerra Civil Espanyola com a exemple de *damnatio memoriae* o intent d'esborrar fets passats.

Pel que fa a la façana compartida entre una vivenda i la farmàcia, podem observar com disposa d'una arquitectura important quant a l'ornamentació i per la integritat de l'estructura del conjunt d'obertures. A més de les portes grans delimitades entre les finestres enreixades amb uns exemples esplèndids de ferro forjat, cal destacar la decoració dels taulells encoixinats de ceràmica esmaltada amb colors blau turquesa i blanc, que formen una decoració de cossos de motius geomètrics i que han sigut profusament utilitzats en les façanes de les cases del barri valencià del Cabanyal, en el que s'anomena modernisme popular. Hi ha un balcó de forja esplèndid amb motius en forma de garlandes entre cossos piramidals d'obra que dibuixen motius vegetals i veneres amb medalló central. Darrere, quatre portes finestres acaben decorades amb un semicercle o arc amb motlura central i extrems vegetals. Una petita faixa delimita la cambra d'aire de l'edifici, per suavitzar la temperatura segons l'estació, tot coronat mitjançant un acroteri amb balustrades i pilars coronats amb hídries, que emmarquen un frontó rectangular de cos peraltat amb les sigles VG al mig del conjunt.



2. Carrers de l'Esparteria i del Delme

Abans de travessar l'espai de l'antic portal nord de la vila, enderrocant en començar a construir-se la nova església en 1693, podem observar una fossilització medieval pura: el carrer de l'Esparteria. Com ben bé fa palès el nom, pareix que podria fer referència a l'obrador o botiga d'un o diversos esparters que, com a privilegi del senyor feudal d'Albalat, pagaria la seua renda producte de la fabricació i venda de diversos béns com són espartenyets, cabassos, cordes o catifes. Destaca la lleugera tortuositat del carrer, augmentat fa poc en amplària tal com es pot apreciar en la pavimentació, amb l'acabat sense eixida, a la portella del corral dels Exea, antiga almàssera del senyor que després fou magatzem d'arròs, i que ha sigut reconvertida fa poc per l'ajuntament com a espai de creació artística per a veïns de la localitat. Es tracta d'un atzucac clàssic, paraula que deriva de l'àrab *az-zuqâq*, i que significa 'carrer estret i sense eixida'.

Una vegada passem l'antic portal, trobem un altre món des del punt de vista urbànic. Deixant de banda el món medieval de carrers tortuosos, ara el panorama al voltant del nucli històric tradicional es presenta en forma d'una planificació diferent: la de carrers traçats a llença que formen quadrícules o illes regulars, producte de la millora social i econòmica dels segles XIX i XX. Al nord de l'església, al carrer de Sueca o raval de Sant Pere, en l'any 1588 ja hi havia cases fora del perímetre defensiu que formava l'antic temple i les cases del nucli històric; es deia l'«arrabalet». Pareix, però, que la població minvà ja que la documentació parla que la darrera casa del carrer s'enderrocà l'any 1679. Amb la construcció del nou temple a partir de 1693, i aprofitant les restes dels materials de construcció que sobraven de l'obra, es van





fer casa altra volta al Ravalet unes quantes persones, i s'hi van crear quatre carrers: de l'Església (ara carrer de Sueca), de la Morera, de l'Hortet a l'Alter (carrer de l'Hortet) i del camí de la Marjal (ara carrer del Delme). De més a més, l'anterior fossar medieval s'abandonà i se n'erigí un de nou a l'est de l'església.



El carrer de la Morera es deia així perquè al mig hi havia una morera, arbre necessari per al conreu de la fulla que alimentava els preats cucs, complement de l'agricultura local. El carrer de l'Hortet es diu així perquè la rectoria hi tenia una sèrie de terres, terres que es venqueren per a solars de cases, ja que feien falta diners per a pagar els treballs de construcció de l'església nova.

D'aquelles cases de finals del XVII i inicis del XVIII pareix que ben poc ens queda. Destaquem la façana de les cases dels números 2 i 4 del carrer del Delme, fetes per l'arquitecte Luís Pesseto en 1867, amb embelliments com ara els balcons amb baranes de ferro forjat i les decoracions en relleu de triangles a l'estil *art déco* (ús de línies simples i geomètriques, i colors plans i motius exòtics). Tanmateix hi ha uns taulells envernissats que romanen en la cantonera com a record de la planificació jurisdiccional del segle XIX dels partits judicials.



A mitjan carrer del Delme hi ha el mercat municipal, dissenyat en 1903 per l'arquitecte modernista Manuel Peris Ferrando, que ocupava part de l'actual gran via, ja que encara no existia. Fou modificat en planta l'any 1948, se'n desmantellà l'estructura original i se n'aprofitaren els primigenis materials, quan s'obrí la gran via del País Valencià. Per damunt d'un cos inferior d'obra de maçoneria hi ha tota una estructura de ferro colat coberta amb làmines ondulants d'uralita. Diverses columnes llises amb capitells d'estil corinti sostenen unes biguetes amb travessers posats en X que uneixen els pilars i les arcades metàl·liques, lligades amb reblons, sobre les quals hi ha les volades o vessants del sostre. Per damunt dels pilars, la coberta està sostinguda per una armadura de ferro del tipus francès Polonceau, amb un tirant, dos bieles, dos tornapuntes i dos cavalls o vessants, tot unit mitjançant huit nusos. Tant Manuel Peris com Lluís Ferreres van dissenyar edificis i façanes modernistes a Albalat i també en altres localitats, com ara el famós asil d'ancians de Sueca o uns quants immobles representatius de Cullera.





3. Gran via del País Valencià

Tenim un exemple clar del fruit de l'avanç i creixement demogràfic local: la gran via del País Valencià, un bulevard o carrer ample amb arbres i calçada al mig. Amb modificacions recents que n'han trencat el primigeni encant, encara hi ha exemples d'edificis esplèndids de la primera meitat del segle xx. Es defineixen per tindre la part dedicada a casa, que dóna a la gran via, amb una façana ben articulada mitjançant portal i finestra de reixa de ferro colat, tot amb la decoració de motlures que imiten motius vegetals, medallons i garlandes.



Altres edificis que podem destacar ací són els públics. L'antiga Casa del Poble, al número 19, representa la proliferació que es veu en tota la comarca d'associacions recreatives i culturals (cercles, liceus o ateneus), amb un origen aristocràtic o burgès que després es diversifica socialment i que són importants per a la vida local com a llocs de tertúlia, de joc, de festes, biblioteca, menjador i bar. Al costat, un antic magatzem agrícola ens porta al record d'una època en què la taronja movia l'economia local. Amb una planta en forma de nau industrial, a la façana hi ha uns finestrals grans per a afavorir la il·luminació de l'interior, i és rematada per una testera decorada amb una cornisa amb formes ondulants. Un poc més avant, i encara que la façana cau al carrer del Corralot, hi ha part del complex del convent col·legi del Cor de Jesús. Bastit entre 1924 i 1929, gràcies a les gestions del seu fundador, José Cebolla



Nadal, rector natural de Polinyà, està format per quatre edificis que envolten dos patis. Allotjava una comunitat de religioses terciàries caputxines.



Finalment, a la unió de la gran via amb el carrer de València, hi ha les escoles públiques. Edificació exempta per les quatre façanes per motius de seguretat i funcionalitat, presenta una característica planta en forma de U invertida amb un gran espai comunal pels voltants. La necessitat d'espais diàfans amb molta llum és ben palesa en les diverses façanes i laterals, amb la presència de finestrals allindanats i amb arcades de mig punt amb rajola massissa, amb una decoració bàsica però clàssica de motlures en forma de rombes, falses pilastres amb capitells que imiten capçals de biga, medallons circulars amb flor central, i rombes entre capolls amb fulles en forma de cor i cornucòpies de les quals ixen garlandes.





Ja al carrer de València, abans d'anar cap a l'ermita de Sant Roc i Sant Sebastià, veiem el Molí Vell, el qual servia per a «escollar y blanquechar» l'arròs, és a dir, llevar la corfa. Aprofitava la força i el cabal de l'aigua del Xúquer. A banda del Molí Vell, pel terme hi havia altres molins que utilitzaven l'aigua proporcionada pels ullals de la marjal.

4. Carrer de València

El carrer de València és el carrer nou que es construeix a l'oest del poble per continuar la carretera que venia des de València o Sueca. Igual que el tram que a l'est venia des de Sueca i entrava pel carrer del mateix nom, es va pavimentar durant la dictadura de Primo de Rivera mitjançant l'ús de milers de llambordes disposades entre dos rastells. A les bandes d'aquella via nova pavimentada es bastiren diversos edificis amb una representació clara del ja passat corrent modernista, amb façanes excel·lents amb reixes de ferro forjat i colat, decoració d'algepseria en relleu i acroteris superiors amb balustrades, frontons partits i hídries. I com no, mantenint el caràcter agrícola amb la porta de la casa per una part i la portella per a entrar el carro i les bèsties per una altra.

Al creuer entre el carrer de València i l'ermita, hi havia tot un conjunt d'elements patrimonials i històrics ben importants per a la localitat. Per una banda hi havia el portal de Sant Roc, que feia d'entrada i eixida de la vila en direcció a Alzira i Algemesí. Per una altra banda, hi havia la forca, una estructura de fusta en forma de pal vertical amb travesser al capdamunt que servia per a intimidar i demostrar el poder del senyor propietari d'Albalat. Era el símbol de la jurisdicció civil i criminal, amb el qual el senyor podia condemnar a mort qualsevol persona sobre la qual tinguera jurisdicció. De més a més, a part d'unes quantes cases davant del portal, la documentació de 1704 ens parla que hi havia només conservades algunes tàpies o parets del castell, ocupades per barraques on vivien indigents. Aquest caràcter humil o de pauperització lliga molt bé amb el fet que al voltant de l'ermita hi haguera també l'antic *ostal* o hospital, lloc d'acollida de pobres i malalts, com una espècie de llatzeret, llocs que se solien convertir en zones de quarantena durant els episodis de pesta, sobretot a les ermites fora dels centres urbans. Pel que fa a l'antic castell, en moltes localitats del territori valencià, l'edifici senyorial que va fer d'alberg, casal o palau de la família propietària del lloc, en destacar en fàbrica, qualitat i alçària respecte a la resta d'edificis



de la localitat, era conegut com a castell, i per això ha quedat el topònim fossilitzat en la parla local i en la documentació. En el cas d'Albalat, la planta o forma quadrangular podria encara romandre fossilitzada en la trama urbana, com es pot observar en els solars dels números 36 al 46 del carrer del Castell. Pot ser que fóra destruït durant algun dels dos episodis de la Guerra de les Germanies que assolaren la comarca de la Ribera. A les zones de planura de València és habitual la presència de palaus senyorials (segles XIV-XVI) amb una planta quadrada i una torre en cadascuna de les cantoneres, com són els exemples ben conservats d'Alaquàs, Albalat dels Sorells o Llutxent.

Pel que fa a l'ermita, es presenta amb una planta simple en forma d'una única nau original, coberta a dos vessants i amb absis diferenciat amb una amplària menor. Som davant d'un edifici propi del barroc popular, amb una façana que sobreix respecte a l'alçària de la teulada per a donar grandiositat i efecte de verticalitat, amb un acabat de formes concavoconvexes en forma de pinta, molt típic dels edificis religiosos barrocs. Al capdamunt de tot hi ha un penell de ferro amb creu grega damunt d'un travesser vertical, que en un extrem presenta la clàssica barca i en l'altre un cercle travessat per dos fletxes i un bàcul amb carabasseta, emblema dels sants Roc i Sebastià. Com a detalls originals del temple podem observar l'obertura allindanada de rajoles massisses, amb carreus en els brancals i en la cantonera nord, i l'òcul que facilita la il·luminació junt amb els altres que hi ha en els laterals de l'edifici. Per damunt de la porta, obres noves decoren la façana, com el plafó de sant Roc, que junt amb sant Sebastià eren els advocats i protectors





contra la pesta i els mals contagiosos, la ràbia i les mossegades d'animals. Vestit de pelegrí amb petxines, amb la vara i acompanyat d'un gos i d'un àngel que li cura la ferida del genoll, es presenta en un paisatge rural.

A la part de darrere del temple, hi ha un rellotge solar pintat de fa poc, representat per un sol rodejat de flames que té en l'interior un àngel amb la inscripció *tempus fugit* ('el temps s'escapa') i els números romans de l'u al deu. A més, un plafó ceràmic ens parla de diversos fets relacionats amb l'edifici i l'espai on està situat. Al costat de l'ermita, hi havia un hospital per a malalts, sembla que construït a les darreries del segle XIII, engrandit en 1340, i que hauria sigut utilitzat també com a llatzeret junt amb l'ermita durant els episodis de la pesta bubònica del segle XVII. Així mateix, hi havia un hostal, és a dir, una casa on es donava allotjament i menjar a un preu, cosa que ens parla de la importància clàssica del terme d'Albalat en el tragí de persones i béns des d'època preromana. De més a més, al voltant de la placeta de Sant Roc hi havia el taller i la botiga del ferrer, privilegi que era propietat de la vila.

A la banda sud, a més de la casa de l'ermità hi ha el petit campanar de cos prismàtic amb arestes en xamfrà i dos cossos d'alçària. Amb tres obertures amb arcs de mig punt, allotja una campaneta de dimensions mitjanes de 1748 i amb una decoració en relleu que al·ludeix a sant Roc i sant Sebastià, i també a sant Antoni Abat.

Com a anècdota històrica tenim l'episodi de pesta de l'any 1648. Aquell any, la vila i el regne patiren la plaga del contagi o pesta, i entre les cases de la vila que hi havia infectades destacava la de la família benestant dels Figueres. Sebastià Figueres, malalt, en veure morir son pare, Jaume, pregà al gloriós sant Roc per la seua vida, i li va prometre que si el lliurava de la pesta li allargaria l'ermita. Així va ser, se salvà i sufragà l'ampliació de la nau del temple, però no amb la rajola que es produïa al teular sinó amb la pedra dels fonaments de les antigues parets del poblat de Segreny. Durant els treballs de construcció de les parets, una de les pedres portades era voluminosa, difícil de faltar al mur, cosa que va provocar que el mestre d'obra manara que la partiren amb la maça de ferro, i hi van trobar uns exemplars de fòssils d'unes petxines. Com que l'ermita estava dedicada a l'advocació de sant Roc i tenia com a símbol de pelegrí la petxina, es considerà tal fet com un miracle, i es col·locaren la cara



de les dites pedres on hi havia els fòssils de vista cap a fora, sense cap mena de lluit que les amagara.

També hi ha un calvari o *via crucis* urbà representat per les diverses estacions en plafons ceràmics allotjats dins d'altarets amb columnes salomòniques.

Aquesta zona destacava per tindre poques construccions, segurament a causa dels perills estacionals de les avingudes del riu Xúquer. La riquesa de les contínues i ancestrals aportacions al·luvials abans de la construcció de la barrera artificial de la mota afavoriren que s'hi desenvolupara una activitat terrissera marcada especialment per la falta de recursos petris del terme. Ja en la construcció de l'església en 1693 es va portar la pedra des de la muntanya de Corbera, i també les restes d'obra de l'antic poblat de Segreny que foren espoliades expressament a mitjan segle XVII per a ampliar l'ermita amb l'absis. Aquesta carència promogué l'ús barat i funcional de la rajola massissa en tota classe d'edificis urbans, des de la tàpia mixta de rajola i morter de graves i calç de les cases del nucli històric tradicional, com la casa del Bou, fins a les cases rurals del terme com el corral de la Manga, amb uns exemples d'arcades de volta catalana de 45 graus esplèndids que facilitaven l'entrada i eixida dels bous que pasturaven en el proper bovalar.

Aquestes rajoles es produïen aprofitant l'argila del subsòl obtinguda mitjançant diversos pous, es posaven en els motles de fusta corresponents, es deixaven a les eres on perdien la humitat i acabaven dins de les cambres de combustió dels forns moruns on es coïen. Era un privilegi del senyor d'Albalat, però durant els treballs de construcció de l'església en feu gràcia a la vila sense pagar res.

Si mirem cap al nord, al creuer entre els carrers del Castell i el carrer del Riu, hi ha un espai anomenat el Pati. Aquest solar ja apareix documentat a primeries del segle XVIII com el pati dels Figueres, família acomodada local, sense esmentar-se'n cap tipus d'ús. Quan ben bé s'hauria pogut construir una casa o immoble, pareix que romandre com a espai sense ús i sense construcció va afavorir que es deixara per al gaudi i bé públic i es convertira en placeta, fet que oxigenà una constrenyida trama urbana d'arrel baixmedieval i pròpiament andalusina.



5. Carrer de Cavallers

Una vegada ens endinsem en el carrer, ens podem fer una idea del perquè del nom. No debades s'hi edificaren les millors cases de les famílies més acomodades de la vila. A l'estil de l'arcada conservada al carrer del Castell, amb dovelles de pedra llaurada que formen un arc de mig punt, s'erigiren diversos immobles que han sigut modificats pel que fa a les seues obertures principals (portes) i finestres, fet que canvià les característiques arcades per accessos allindanats coronats mitjançant unes bigues de fusta noble excel·lents. Amb brancals i llandars folrats amb carreus de pedra, que en la casa del Bou es presenten decorats en forma de mènsules invertides, les cavallerisses tirades per bèsties entraven a l'omnipresent pati de darrere, en travessar les clàssiques dos navades en paral·lel. Les reixes de ferro forjat protegeixen les finestres de la planta baixa, mentre que una simple barana de ferro forjat se situa en la finestra que hi ha centrada amb l'accés a l'immoble formant un balcó ampitador solat amb mamperlans de decoració vidriada en blanc.



La vinculació hídrica ancestral del poble la veiem a la façana, amb una xicoteta obertura de ventilació que es disposa més avall de la línia de finestres. Es tracta del celler característic que, a una cota inferior a la del pis del carrer i a la del pis de rajola de la planta baixa de l'immoble, presentaria les grans gerres de ceràmica on s'emmagatzemava l'aigua que s'arregljava del riu o dels ullals de la marjal.

En entrar a la casa del Bou, a la planta baixa i a mà esquerra hi ha les estances pròpiament d'habitació i pernoctació de la casa. Una saleta per a fer vida familiar, amb un exemple excel·lent de cavallet d'engronsar-se, acompanyava dos habitacions que feien de dormitori, amb uns bells capçals de fusta pintats que ens ajuden a fer-nos una idea de com era aquell món d'un camperolat acomodat que sostenia la seua riquesa en la terra i en el cuc de la seda que s'allotjava en la sempre omnipresent cambra superior dels edificis de la vila.



A l'altra banda o lateral de l'immoble hi ha la cuina de l'edifici, amb tot un ventall d'estructures i atifells per a fer la faenes culinàries de l'època, com és el banquet amb forat per a les olles i carbó. Adossades i donant eixida al pati hi ha les antigues cavallerisses o quadres on s'allotjaven les bèsties de faena o de passeig que entraven des del carrer, com ja s'ha dit, pel mig de les dos navades del cos principal. En aquest cos, el forjat que sosté la primera planta es caracteritza per presentar dos bigues mares sostingudes mitjançant diversos pilars laterals i central, sobre les quals hi ha les bigues filles, totes de fusta d'una qualitat excel·lent, que presenten la peculiaritat de tindre les arestes no en angle sinó decorades mitjançant un quart de bossell. De més a més, com a decoració en els extrems dels pilars, adossades a les bigues mare, veiem unes mènsules de fusta amb una decoració de canaletes que ens recorda les que hi ha disposades com a protectors dels brancals de la porta d'accés a la casa. De qualitat i tractament excel·lent, aquest tipus de decoració de les jässenes ens porta a un univers constructiu que ens retrotrau al segle XVIII, moment de bastiment al carrer de diversos immobles de façanes llargues i altes, amb una simetria regular pel que fa a les obertures en totes les plantes, producte de la millora social i econòmica d'unes famílies assentades en el conreu complementari del cuc de la seda. Així mateix, i sense arribar a ser les grans famílies burgeses o senyorials de fa temps, com podrien ser els Borja, antics propietaris d'Albalat, construeixen amb materials no tan nobles, amb un ús escàs de la pedra llaurada i utilitzant en les façanes l'acabat decoratiu en forma d'un fals carreuat pintat.





Davant de la casa del Bou podem observar un altre exemple d'adaptació d'una façana als corrents estilístics o artístics imperants a les acaballes del XIX i primeries del segle XX, com és el modernisme. Les dos altures, amb la clàssica cambra superior i el celler al soterrani, ens parla del seu origen en el segle XVIII, amb l'embelliment conseqüent de totes les obertures amb un coronament motlurat amb motius diversos en forma de pilastres, garlandes, medallons i mènsules. Així mateix, a unes portes de fusta ricament treballades, els acompanya tot un seguit de reixes de ferro forjat amb elements units amb reblons que cobreixen d'una manera encertada i bellament planificada les finestretes del celler, les finestres de la planta inferior, les portes de les dos fulles de la porta, i els extrems de la barana del balcó que repeteixen els motius fets en ferro a manera de balustrada d'obra. Quatre mènsules amb decoració de volutes laterals sostenen aquest exemple excepcional de balcó per a gaudir dels esdeveniments socials del carrer com poden ser les processons.



Com a fet a destacar, que ressalta l'origen ancestral de la vila d'Albalat, tenim el conjunt de materials arqueològics recuperats en diverses intervencions fetes a l'àrea a les darreries del segle XX. De l'anàlisi preliminar de les mateixes restes, i a falta de l'estudi i publicació dels materials exhumats fa anys en la partida de la Vint-i-huitena, s'obrin perspectives noves pel que fa al coneixement de la realitat del poblament al lloc des de fa vora dos mil·lennis. Si



ben bé es pensava fa anys que l'*oppidum* o assentament ibèric se situava únicament al tossalet de l'Alter, a la partida anomenada així, és a dir, al nord del poble, actualment creiem que la superfície de l'assentament podria haver sigut molt més gran atesa la gran quantitat de materials ceràmics d'aquesta cronologia trobats en diverses intervencions al carrer de Cavallers. Vol dir que el jaciment, que les fonts antigues anomenen en la zona i que alguns autors parlen sobre la possibilitat que fóra el solar de l'antiga ciutat de Sucro, podria ocupar una més que respectable superfície de deu hectàrees. El més important, però, és la visualització en el repertori ceràmic, que perdura el poblament humà en el lloc, amb ceràmiques romanes d'època republicana (segles II i I aC) i altimperials (segles I-II dC), musulmanes de moments abans a la conquesta dels cristians amb Jaume I (segle XIII); ceràmiques baixmedievales dels segles XIV i XV, i gran quantitat de peces ceràmiques dels tallers de Manises del segle XVI al XVIII.

6. Carrers de Peris Mencheta i del Pont

Arribem al creuer dels carrers de Cavallers i de Peris Mencheta i trobem la casa cantonera on actualment hi ha el BBVA. Amb la planta baixa totalment desvirtuada de la seua forma original, únicament resta la primera planta i part superior amb arquitectura modernista de primeries del segle XX. Unes mènsules, merament decoratives i que representen la cara d'una dona amb diadema que fixa una llarga cabellera, sostenen un balcó excepcional amb barana de forja de gran qualitat amb motius de garlandes i amb ús dels reblons per lligar les peces. Als angles i centre del balcó, motius decoratius pirami-





dals d'obra es disposen en forma de fulla amb filet de perles vertical amb l'extrem superior a manera de peanya. A la zona d'unió de les dos façanes, la decoració del balcó es disposa amb un gran medalló ovalat amb orla de voltes laterals i motius florals als extrems inferior i superior. Les finestres de la segona planta es decoren mitjançant una cornisa motlurada, amb fulla i filet central, a més de garlandes i diverses cartel·les en forma de rostres d'animals coronades amb fulles d'acant. Finalment, sobre la cornisa hi ha un acroteri, format per sis pilars amb decoració de filets, coronats mitjançant hídries com a copes piramidals. Entre els pilars, quatre trams de balustrades en forma de columnes gallonades delimiten un frontó semicircular que té un medalló ovalat entre motius de garlandes i florons, amb cartel·la interior com a ramell entre dos volutes.



A l'altra punta hi ha el pont de ferro de 1917, pont que va modificar l'aspecte de les dos vores del riu, i va fer desaparèixer la darrera evidència d'un dret senyorial de feia segles: una barca de fusta que, ajudada d'una corda o cadena, permetia el pas d'una riba a una altra, la qual, per cert, estava situada un poc més amunt del riu, concretament a l'eixida del carrer del Riu cap al riu. Apareix documentada en els arxius cristians i és més que segur que fóra ideada aquesta manera de travessar el Xúquer en el període andalusí. El nou canvi de localització, en l'eix que vertebrava l'actual poble d'Albalat, afavorí l'edificació de tota una sèrie d'immobles. Algun (immoble número 29) encara recorda els de dos plantes del segle XVIII, però presenten les obertures i les fàbriques de les acaballes del segle XIX i primeries del XX. El fals carreuat en relleu o pintat



de la façana és acompanyat amb unes reixes en la planta inferior de treball excel·lent del ferro forjat, amb les inicials del propietari de l'immoble a la part superior. El portal, amb biga de fusta que l'allinda, disposa de carreu de pedra treballat als peus, i els portons amb repeus i picaporta de bronze. La primera planta, amb una simetria i linealitat ben clara amb les obertures de la planta inferior, disposa d'unes més que clàssiques baranes de ferro colat com les típiques balustrades modernistes que imiten columnes amb basa, fust i capitell. Els balcons tenen una cornisa sostinguda mitjançant unes quantes mènsules amb decoració vegetal, i un medalló central amb roleus.

La resta d'immobles ens remeten a un univers que pertany al segle XIX i primeries del XX, amb cases amb planta baixa i primera, amb obertures centrades i en simetria, algunes de les quals (immoble número 30) es caracteritzen per conservar les reixes de finestres i baranes dels balcons originals de ferro colat, mentre que unes altres (immobles dels números 34, 36 i 38), a més del treball artesà del ferro forjat, amb motius que imiten les garlandes amb flors, es complementen amb una rica decoració d'obra en finestres i amb un acroteri amb balustrades amb coronament d'hídries, amb motius que ens acosten a la riquesa que proporcionà el conreu del taronger i producció de la taronja.



Un exemple de veure en els temps antics un gust exquisit per l'arquitectura i pels detalls edilicis el



tenim en la casa de l'erudit local Eduard Sarrió. A partir d'elements originals, alguns provinents d'immobles locals, va refer una façana a l'estil del segle XVIII, amb sòcol de carreus calcaris i portalada de carreus de pedra arenosa amb protectors dels brancals quan encara l'ús del cotxe era una utopia a la vila. Amb un balcó simple però elegant, solat a la part inferior de tauelleria original huitcentista, presenta un ús en les finestres d'imitacions de taulells del XVIII dels anomenats com a *mitadats*. El sentiment d'imitar formes antigues d'obra també es veu en el cobriment d'algunes reixes amb cobertura cònica o piramidal d'obra, i en la construcció d'una galeria superior o llotgeta amb l'ús d'arcadetes, tot rematat mitjançant un ràfec que sobreix desmesuradament per protegir tota la façana de les inclemències meteorològiques.



Davant de l'immoble hi ha el carrer de la Torreta, de trama urbanística medieval que ben bé hauria sigut el límit sud de l'antiga alqueria islàmica d'Albalat. A la comarca és ben palesa l'existència, en els diversos poblaments andalusins rurals, de torres que serviren per a protegir la població local durant episodis de guerra o que facilitaven rebre avisos de perill amb la consegüent retirada de la població a fortificacions properes com eren els castells de Cullera i de Corbera. La situació de torres com les de Racef (Almussafes) o Mussa (Benifaió) no eren casuals, ja que són en zones estratègiques per a defensar la ciutat de València. En el cas de la torre d'Albalat, és prou evident la funció de vigilància d'aquesta part del Xúquer, més encara si tenim en compte la importància estratègica que ens proporciona la toponímia (Albalat - el camí - el gual).

Entre els immobles 43 i 45 del carrer de Peris Mencheta, hi ha un retaule ceràmic en el qual apareix representat sant Antoni Abat, vestit amb hàbit de monjo marró i escapulari blau, coronat amb aurèola. Té una tau (creu egípcia) blava sobre l'hàbit i un rosari nugat al cinturó. Llig i es recolza sobre un bastó, amb la figura d'un porc i d'un foc al darrere. La figura de sant Antoni Abat es remunta al segle IV. Fou



fundador dels anacoretas d'Egipte i passà gran part de la seua vida retirat al desert. Els seus principals atributs són el bastó en forma de T, que és la creu amb la qual va vencer les temptacions, així com un porc, un rosari i un llibre. A més de ser advocat contra la pesta, és el sant protector dels animals domèstics, se'n celebra la festa el 17 de gener i és conegut popularment com a sant Antoni del porquet. En estudis locals recents es va poder localitzar informació important respecte a la datació i col·locació de l'actual retaule ceràmic: «Nicho de Sant Antoni. En lo carrer de la Yglécia al Riu, prop del dit riu, en la cassa eo paret de les cases de Juseph y Geroni Ciurana, germans, hui, mil set-cents y quatre, es fa un nicho y es coloca en ell el pare sant Antoni abat».



Paral·lel al carrer de la Torreta i transversal al carrer de Peris Mencheta hi ha el carrer del Cabanyal, topònim que pot ser degut al fet que la zona estaria construïda amb habitatges simples a base de materials lleugers, amb una funció agrícola per a guardar-hi palla, herba, carros i maquinària agrícola, tot a causa del perill proper del riu Xúquer. Devia ser una espècie de zona de protecció abans de la trama urbana pròpiament dita. En el mateix carrer del Cabanyal, és interessant observar, i continuant amb la destrucció imparable de façanes amb trets arquitectònics antics, la fossilització d'un plafó ceràmic huitcentista adscrit també a sant Antoni Abat, el qual presenta per tres dels seus quatre costats unes sanefes formades per taulells valencians dels segles XVIII amb motius decoratius diversos, com són les estrelles octogonals, les fulles de card, les flors de lis i les àguiles sobre baquetes, i no falten els taulells clàssics de cinteta i els *mitadats* o mocadrets. Ací, altra volta, sant Antoni Abat apareix vestit amb hàbit de monjo marró i escapulari blau, i coronat amb aurèola. Té una tau blava sobre l'hàbit i un rosari nugat al cinturó, llig i es recolza en un bastó. Just darrere hi ha la figura d'un porc i un foc, a més d'un raig de llum que l'il·lumina, una muntanyola i un altar, amb una creu i una calavera humana, tot formant part d'un ambient aïllat muntanyenc amb vegetació propi dels anacoretas.



Entre els carrers de Peris Mencheta i del Pont hi ha la línia que forma la mota o marge artificial bastit fa segles per a protegir la vila de les avingudes del Xúquer. A la mota hi ha un camí que dona al darrere de les cases situades al sud del poble, que té el nom de braç de la Barca, en relació amb el ja anomenat transbordador fluvial, ja que no hi havia cap tipus de pont abans de 1917. Al creuer del carrer i la mota hi ha les restes de diversos grafitos que alertaven sobre les obligacions pel que feia als béns de consum en un moment de penúria econòmica on predominava l'anomenat estraperlo.

Com a via natural i ancestral de comunicació d'Albalat amb els veïns del sud, els carrers de Peris Mencheta i del Pont es prolongaren en direcció al pont de ferro alçat en 1917 amb les tècniques industrials i siderúrgiques més avançades del moment. En el territori valencià apareixen entorn del 1850 els primers projectes de ponts de ferro. L'ús del ferro en els ponts queda determinat, sobretot, per criteris d'economia i per la rapidesa a col·locar-los. Així doncs, en la darrera dècada del segle XIX, s'observa en molts projectes de ponts la substitució de la fàbrica o de la fusta pel ferro, material innovador. Un altre element que cal tindre en compte és l'orografia peculiar de la conca del riu Xúquer i les contínues avingudes que determinen la tipologia de ponts a construir. Entre 1899 i 1917 es van construir al riu Xúquer sis ponts metàl·lics d'arc tipus BowString: a Cullera, Alzira, Gavarda, Sueca-Riola, Sueca-Fortaleny i Albalat. Es tracta d'un



pont en forma d'arc, en què les forces horitzontals, o corda superior, són transmises per la tensió de la corda inferior ja siga per tirants o pel mateix tauler, en comptes d'anar cap a terra o els fonaments del pont. Per això, aquest disseny a vegades també es diu «pont en arc de corda» o «pont de biga en corda». L'eliminació de les forces horitzontals en l'estrep permet que aquesta classe de ponts es construïsquen amb fonamentacions més poc sòlides, de manera que es poden situar sobre pilons elevats o en àrees de sòls inestables.

En les dos plataformes sobre les quals descansen els extrems del pont hi ha unes baranes de maçoneria de pedra calcària d'aparell pseudopoligonal amb juntes farcides d'obra en relleu, emmarcades superiorment i lateralment mitjançant uns carreus rectangulars. Alguns carreus del coronament estan lligats amb l'ajuda d'unes gafes de ferro, com ja es feia en les obres d'època romana. Unes baranes formades per diversos barrots verticals de ferro colat embelleixen l'obra, amb motius d'acanalats i fulles de quatre pètals al cos, amb coronament piramidal cònic.

Pel que fa a l'arc o estructura del pont, sobre onze basaments de formigó es disposa una estructura formada per un cos semicircular, resultat de la unió de diverses bigues de gelosia amb reblons circulars de ferro, sostingut cada certs metres mitjançant un pilar (un total de nou a cada costat) format per dos llenços verticals lligats amb peces en X, que alhora es presenten units entre ells mitjançant unes vares entrecreuades de la mateixa manera. Així mateix, en la part superior dels tres pilars que hi ha més al centre de cadascuna de les dos estructures semicirculars que té el pont, hi ha unes bigues de gelosia travesseres de la mateixa forma que els pilars verticals, que serveixen per a lligar les dos cares.

7. El temple parroquial

La darrera parada del nostre trajecte se situa fora i dins del temple parroquial. Adscrit a la figura de sant Pere Apòstol, considerat el primer papa de l'església catòlica, l'edifici va ser construït pràcticament de nova fàbrica entre els anys 1693 i 1701. Diguem pràcticament perquè l'any 1680 la confraria del Rosari, fundada en 1588, va sufragar els treballs de construcció de la capella dedicada a la Mare de Déu del Rosari, dirigida pel mestre d'obra Francesc Padilla. Així mateix, en 1688 es basteix la capella dedicada als sants de la Pedra, Abdó i



Senent, patrons de la vila, amb la direcció de l'arquitecte Gaspar Dies. Com que aquestes dos obres es van fer utilitzant les restes edificies de l'antic edifici heretat d'època baixmedieval i moderna, quan van començar els treballs de la nova església en 1693 pel mateix Gaspar Dies, les capelles es van mantindre, amb la qual cosa el temple va quedar amb la mateixa orientació que el primigeni temple parroquial medieval. Pot ser que aprofitara el solar d'una antiga mesquita andalusina.



Quan Gaspar Dies es va fer càrrec de la direcció dels treballs de l'església d'Albalat ja tenia un currículum excel·lent. En 1679 obtingué el títol de mestre d'obres del gremi de València. En 1681 fou l'encarregat de canviar la planta i perfil de l'església de Santa Catalina d'Alzira, en la qual en 1692 féu la portalada principal del temple amb influències clares d'altres temples en els quals va treballar com a deixeble de l'important arquitecte Pérez Castiel, com ara l'església de Sant Andrés Apòstol, a València, ara anomenada de Sant Joan de la Creu. A més d'Albalat, va participar en els plànols de l'església de



Sant Llorenç d'Alberic, i va col·laborar en la decoració de l'església del reial monestir de Santa Maria de la Valldigna.

Quant al temple pròpiament dit, presenta una única nau ampla que s'encreua amb un gran creuer, amb capelles laterals situades entre els contraforts. A la zona d'unió de la nau central i el creuer, una cúpula corona i tanca la part superior del temple, mentre que la resta de l'església es cobreix mitjançant l'ús de l'alternança de la teula plana o romana i les teules corbes o àrabs. Únicament les capelles esmentades més amunt disposen d'una coberta en forma de petita cúpula amb llanternó. Al contrari d'altres edificis barrocs on la teula corba de les cúpules es vidriava amb blau cobalt, a Albalat predomina l'ús del verd i del daurat. L'abundància de la decoració encara conservada a l'interior destaca respecte a la sobrietat dels murs exteriors o fàbrica. Amb un sòcol de pedra llaurada que recorre gran part de la part inferior de les parets, predomina l'ús de la pedra irregular amb l'ús de la rajola massissa. El llenç principal està embellit amb una decoració d'un fals carreuat. L'accés principal al temple és en forma d'una portada retaule, flanquejada mitjançant quatre pedestals amb pilastres al damunt, amb fusts llisos i capitells d'estil corinti coronats amb quadrats en negatiu, que sostenen un entaulament clàssic amb dentellons superiors, tot coronat als extrems mitjançant quatre boles o hídries. Aquests pedestals de gran alçària ens indicarien que l'arquitecte ha supeditat l'harmonia de proporcions a la grandiositat. Paral·lels d'aquest treball els tenim a l'església de Sant Joan de la Creu, bastida entre 1684-1686 pel mestre de Gaspar Dies i l'arquitecte Pérez Castiel. Sobre el centre de l'entaulament apareix la fornícula, coberta amb volta de quart d'esfera amb forma interior de venera, amb la figura de sant Pere, titular del temple. Flanquejada amb dos pilastres llisos de capitells dòrics, sostenen un entaulament i frontó trencat al capdamunt. Com si fóra un templet clàssic, aquesta fornícula està flanquejada a banda i banda per elements orgànics tallats que conformen una composició feta amb el que es coneixen com a ataurics carnosos, i també el coronament de les quatre hídries. Dalt del mur d'aquesta façana hi ha una espadanya que allotja una campaneta de senyals de 1748, amb decoració en relleu d'una creu llatina entre dos xiprers i la Mare de Déu amb el Jesuset.





El costat sud del temple es caracteritza per tindre una altra portalada de retaule d'accés al temple. L'entaulament presenta tres mènsules amb decoració vegetal amb dos hídrics laterals. Al centre hi ha una fornícula coronada amb un frontó semicircular acabat amb una hídrria, flanquejada a banda i banda per uns aletons. Dins observem un plafó ceràmic de nova fàbrica, amb la Mare de Déu del Roser i sant Domènec, que disposa d'una sanefa de taulellets que imiten temes valencians dels segles XVII i XVIII com són les aus enfrontades.

A més d'adossar-se la nova casa abadia sobre aquest llenç del temple, podem observar com la



quarta capella es cobreix mitjançant un tambor hexagonal rematat amb una cúpula de mitja taronja, i la làpida commemorativa de l'any 2001 dels tres-cents anys de la construcció de l'església. El campanar té quatre cossos, en destaca la fortalesa de l'inferior amb diverses filades de carreus. Petites finestres o sageteres faciliten la il·luminació interior sense perdre fortalesa, i hi ha un rellotge abans del cos de les campanes. Les campanes estan situades en quatre obertures en forma d'arcs de mig punt amb decoració de pilastres; encara es conserven quatre exemplars de campanes: una dedicada als sants de la Pedra en 1892, refosa en 1981; una a santa Maria, de 1621 i amb els motius de la crucifixió, sant Miquel i la Mare de Déu amb el Jesuïta; una altra de sant Roc, de 1887 i refosa en 1966; i una darrera de sant Pere, original de 1777, però refosa en 1954.

Al capdamunt de tot hi ha un cos delimitat per una barana amb balustrades, amb un cos central format per arcbotants que sostenen dos llanternons superposats. Una coberta a quatre aigües de rajoleria esmaltada modernista, en blau i blanc, acaba amb un penell amb la tiara papal i les claus de sant Pere.



El costat est o reraltar no presenta l'embelliment amb el sòcol de carreus, sinó que disposa de diverses finestres coronades amb arcs escarsers de rajola. La funció del reraltar no era la de lloc de reunió dels fidels per a adorar el Santíssim, sinó exclusivament com a repositori on custodiar decentment l'eucaristia quan no rebia culte, ocultant-la de la vista per conferir-li un aura de misteri i evitar les contínues genuflexions o reverències quan s'havia de passar per davant.

El parament nord té dotze cossos de maçoneria de pedra calcària irregular travada amb morter de calç, interrompuda pels diversos contraforts de rajola massissa que delimiten les susdites capelles. Entre el creuer nord i el reraltar hi ha la capella de la Comunió. Amb una façana també lluida com la façana principal, i una decoració d'un fals carreuat a les finestres, disposa d'una portalada de retaule amb un entaulament amb decoració de formes rectes i arrodonides. Delimitada amb dos hídrics hi ha una fornícula coronada amb frontó semicircular que allotja un medalló ovoide amb el calze i creu llatina entre dos ciris, tot entre els detalls ataurics carnosos característics. Si observem l'espai corresponent a la segona capella, veiem un canvi respecte a la forma i disposició dels materials emprats, com ara és un major ús de la rajola i la part superior de la paret feta amb pedra irregular.



Quan ens endinsem dins del temple, un altre món s'obri diferent al de les parets exteriors. En travessar la porta principal de Sant Pere, les capelles laterals entre contraforts allotgen diverses advocacions. Degut a l'incendi de la Guerra Civil, en les capelles es feren de nou els altars –de fusta– a imitació dels barrocs que allotjaven antigues imatges lígnies que foren bellament pintades per artistes coneguts del moment com ara Tomàs Vergara (retaule de la capella de la Mare de Déu del Rosari), Gaspar Bertran i Joan Baptista Ximénez (retaule de santa Anna) o Bartolomé Matarana (retaule de les Ànimes en l'església i retaules de sant Pere Apòstol, sant Roc i sant Sebastià en l'ermita). Entre les noves imatges i altars, i fruit



d'intervencions edilícies recents, s'han localitzat algunes de les làpides sepulcralcs característiques que fan referència a les famílies benestants (els Mulet o els Figueres, per exemple). Aquestes tenien dret a soterrament en una capella en particular perquè professaven feligresia cap al sant i es comprometien a sufragar i mantindre l'espai. Com a part de la decoració barroca del temple, on no falten les algepseries que decoren pilastres, arcs, cúpules i parets, destaquen les pintures que representen símbols típics del cristianisme (l'anyell de Déu, els deu manaments, la palmera, l'alfa i l'omega, el crismó, el cérvol...) i llegendes en llatí de passatges de la Bíblia en relació amb miracles com els dels peixos o referències a la Mare de Déu. Altres béns que cal destacar són els mobles, com la pila baptismal de marbre de Buixcarró, el canelobre dels set braços (representa els matolls en flames que va veure Moisés al Sinaí), l'arca de l'aliança, els confessionaris i la gran diversitat d'imatgeria que hi ha al reraltar. Entre les làpides, la de la sagristia reproduïx en llatí la clàssica frase o ritual que havien de dir els rectors abans de fer missa: «Purifica, senyor, de tota taca les meues mans amb la teua virtut, perquè pugua jo servir-te amb neteja de cos i ànima. Amén».

Per a anar a la casa abadia, connectada a l'església, travessem un espai encara amb l'antic terra de rajoles del segle XVIII, acompanyat per un pou tancat. En un pati de llums, una antiga làpida sepulcral de 1808 en marbre de Buixcarró ens remet a aquesta recerca de solemnitat com ja feien els ciutadans de la Xàtiva romana quan triaven aquest tipus de pedra per a escriure epitafis o dedicatòries honorífiques, fóra a les necròpolis o al fòrum.

